

Anna-Maija Pietilä

Ebstorfin mappamundi Helsingin yliopiston kirjaston Erikoislukusalissa

Harvinainen keskiaikainen Ebstorfin 1200-luvulta olevan mappamundin -maailmankartan – pienennetty näköispainos (1,00m x 1,00m) on ollut jo jonkin aikaa Helsingin yliopiston kirjaston (Kansalliskirjaston) erikoisaineistojen lukusalin seinällä. Tämän pienennetyn näköispainoksen on tuottanut Schuler-Verlag Stuttgartissa. Sen lahjoitti keväällä 1998 British Museumin nyt jo edesmennyt kemisti Arthur David Baynes-Cope. Hän halusi lahjoituksellaan kunnioittaa etenkin Nordenskiöldin kokoelmassa toiminutta hyvän ystävänsä kirjastonhoitaja Ann-Mari Mickwitzin muistoa.

Ebstorf sijaitsee Hannoverin ja Lüneburgin välissä Saksassa. Alkuperäinen Ebstorfin mappamundi on löytynyt myöhäiskeskiajalla vaikuttaneesta benediktiiniläisestä nunnaluostarista. Kartan tekijästä ei ole varmaa tietoa, mutta todennäköisimpänä pidetään 1200-luvulla elänyttä englantilaista, kanonisen oikeuden opettajaa ja munkkia, Gervasius von Tilburya, jonka tiedetään työskennelleen tuolloin Ebstorfissa. Sama munkki ja opettaja on kirjoittanut myös teoksen *Otia Imperialia*, joka on historiallis-maantieteellis-mytologinen teos. Teos on osoitettu Saksan keisari Otto IV:lle. Gervaisius von Tilburyn *Otia Imperialia* -teos sisältää kolme osaa, jonka toisessa osassa on maantieteellisiä luonnoksia ja piirroksia. Tutkijat arvelevat maailmankartan liittyvän tähän teokseen. Kolmiosaista *Otia Imperialia* latinankielistä käsikirjoitusta säilytetään Leibnitzissa.

Ebstorfin maailmankartan valmistumisen ajankohtana pidetään vuosien 1235-1250 välistä aikaa. Kartta on ollut luostarin kirkossa alttaritauluna. Se oli käsin valmistettu ja suurin tunnettu mappamundi. Kartta oli ollut kauan unohduksissa, kunnes Charlotte von Lassberg löysi sen luostarin varastona toimineesta huoneesta noin v. 1830. Kartta siirrettiin noin v. 1835 Hannoveriin valtionarkistoon, jossa sitä ei tutkittu tuolloin, vaan säilytettiin taitettuna laatikossa. Kun kartta siirrettiin Berliiniin restauroitavaksi vuonna 1888, se jaettiin osiin 30 pergamenttilehdeksi ja valokuvattiin mustavalkoiselle filmille. Kartta siis on ympyränmuotoinen maailmankartta, joka on 3,58 m korkea ja 3,56 m leveä. Se vastaa 12,74 m² aluetta ja on suurin tunnettu mappamundi.

Toisen maailmansodan aikana 1943 valtionarkistoon osui liittoutuneiden pommi, ja ainutlaatuinen mestariteos tuhoutui tulipalossa. Kartasta on valmistettu vanhojen valokuvien perusteella jäljennöksiä. Vasta vuonna 1952 siitä on valmistettu pergamentille alkuperäisen kokoinen jäljennös. Jäljennöksiä on nyt nähtävissä Ebstorfissa, Lüneburgissa, Hannoverissa ja Kulmbachissa (Plassenburg).

Stuttartilainen professori Konrad Miller on tutkinut karttaa vuosina 1895-1898 ja tuottanut tästä kartasta värillisen kopion. Millerin kopio vastaa alkuperäisen kartan mittasuhteita, mutta on viidesosa alkuperäisestä. Yksittäiset kartan lehdet on myöhemmin liimattu paperille ja pellavakankaalle sekä liitetty noin 1 cm levyisellä pellavanauhalla tukevasti yhteen. Leveysuunnassa on siis 6 ja korkeusuunnassa 5 pergamenttilehteä. Oikealta ylhäältä puuttuu yksi lehti. Samoin vielä suurempi alue on tuhoutunut vasemmalta alhaalta. Tämä alue on Pohjois-Saksan ja Norjan kohdalta.

Kartan kuva- ja värimaailmasta

Konrad Millerin tutkimuksen mukaan kartasta on laskettu löytyvän 16 eri värisävyä, mutta alkuaan niitä on voinut olla useampia. Erikoislukusalin näköispainoksessa värien määrä on vähäisempi. Kokonaisuuden perussävy näyttää harmahtavalta. Millerin mukaan meri on ollut ruskean keltaisen värinen ja aaltoviivat vihertäviä. Merkittävimmät joet kuten Ganges sen sijaan on väritetty kirkkkaan sinisiksi. Kirjastossa olevasta kartasta ei värien perusteella näin voida päätellä. Joet ovat tässä kartassa harmahtavia. Niihin on kuvattu kaloja osoittamaan joen kulkusuuntaa. Kalojen lisäksi kartassa on myös muita eläimiä kuten matelijoita, kissaeläimiä, lintuja, sarvipäisiä eläimiä, joilla ihmishahmot ratsastavat sekä kentaureja jne. Vuoristot ovat näyttäneet vaalean ja tumman keltaisilta. Muutamat ihmiset on kuvattu jättiläisten tai hirmuolentojen näköisiksi puoli-ihmisiksi ja ihonväritään vaaleaksi kuten antiikin tarinoissa.

Karttaan on kuvattu myös haarniskoja, kilpiä ja vaakunoita, joista Lüneburgin vaakuna esiintyy muita vahvemmin. Muista kuvista voi mainita esim. Kristuksen pään, kädet ja jalkaterät, kuningashahmon Gangesin saarella, puita ja tammenlehtiä. Edelleen esim. alhaalla vasemmalla olevat kolme pientä neliön aluetta merkitsevät viiden marttyyrin hautausluostarissa, Reichenaussa. Oikealla on kolme erillistä luostarirakennusta, jotka ovat saarella lähellä Konstanzia ja Rheinin lähdettä. Kartassa on siis myös paljon paikallishistoriallista tietoa. Välimeren saaret ovat erillisinä. Sisilia on kuvattu suureksi sydämenmuotoiseksi saareksi.

Tekstit kartan ympärillä ja merkinnät itse kartassa ovat kauttaaltaan yhtenäisiä. Ne on kirjoittanut sama henkilö. Lyhennykset on huolellisesti laadittu ja luotettavasti esitetty. Virheitä esiintyy Millerin mukaan hämmästyttävän vähän. Harvinaiset nimet ovat ehjiä kokonaisuuksia. Merkillistä on, että paikannimien määrä on suuri ja useat saaret ja kaupungit on kirjoitettu kahteen tai useampaan kertaan erinimisinä. Yksi selitys on, että nimet lausutaan eri tavoin, tai nimet vaihtelevat eri murteissa. Kartan jokaiseen neljään kulmaan on kirjoitettu selitys- eli kuvausteksti. Nämä kuvaukset on kirjoitettu hieman suuremmalla käsialalla kuin tekstit itse kartassa.

Kartan taustaa

Keskiajalla karttojen ja kartastojen tärkein tehtävä ei ollut maantieteellisen kuvan välittäminen maailmasta, vaan kristillisen ja uskonnollisen maailmanjärjestyksen esittäminen. Kristilliset symbolit ja pyhät paikat tai kristilliset keskuksat kuten Jerusalem ja Rooma olivat etusijalla. Maailmankartat olivat useimmiten pieniä ja kaavamaisia. Maailmankartan yleisin muoto on ollut ympyrä, joka on jaettu kolmeen kenttään. Karttaa kutsutaan T-O-kartaksi. Ympyrän kentät eli maanosat ovat Eurooppa, Afrikka ja Aasia. Ne vastasivat hyvin raamatun antamia tietoja Nooan kolmesta pojasta (Seem, Haam ja Jafet), jotka vedenpaisumuksen jälkeen asettuivat asumaan kolmeen eri osaan maailmaa. Ihmisten käsitystä maailmasta sävyttivät paikat, joissa oli itse käyty tai joista oli kirkon välittämä uskonnollinen näkemys.

Myöhäisen Rooman valtakunnan ajan Eurooppa, Aasia ja Afrikka esitettiin myös erilaisina diagrammoina siten, että itä oli ylhäällä ja koko maailmaa ympäröi meri, joka kuvattiin kapeaksi nauhaksi. Ylhäällä oleva puoliympyrän muotoinen alue kuvaa Aasiaa. Keskellä olevan alueen jakavat joet Don (Tanais fluvi) ja Niili (Nilus fluvi), jotka virtaavat pohjoisesta etelään. Ne erottivat Euroopan ja Afrikan Aasiasta. Välimeri puolestaan erotti Euroopan ja Afrikan toisistaan itä-länsi-suunnassa. Maanosien väliin muodostui T-kirjain eli T-O-kartta (Orbis Terrarum). Ebstorfin mappamundi edustaa T-O-kartan edistyneempää muotoa runsaan kuvituksensa ja tekstiensä puolesta. Yksityiskohtaisilla kuvilla tekijät kuvasivat näkemyksiään maailmasta aikalaisilleen. Kartasta löytyy yhtäläisyyksiä 1100-luvulla kopioituihin karttoihin, joiden tekijöitä olivat 400-luvulla j.Kr. esim. Macrobius ja Orosius, 500-600-luvuilla Isidorus Sevillalainen tai Mainzin Henrik.

Keskiajalla opetus oli keskittynyt kirkon vaikutuspiiriin lähes täydellisesti. Luostarin kirjastot säilyttivät käsikirjoituksia, joista oppilaat saivat tietoja ulkopuolisesta maailmasta. Vain luostarikouluissa olivat sellaiset välineet ja materiaalit kuten väriaineet, pergamentti ja erilaiset piirustusvälineet, joiden avulla oli mahdollista tehdä suuria ja runsaasti kuvitettuja teoksia. Vaativaa taitoa edellyttivät suuret kartat, jotka oli myös tehty vahvistamaan kirkon opetusta sekä välittämään tietoa.

Yhteiskunnan epävarmat olosuhteet varhaiskeskiajalla tekivät matkustamisen mahdollisuudet hyvin rajallisiksi. Tiede ja karttojen tekemisen taito oli harvojen käsissä. Kartantekijöillä oli käytettävissä Rooman valtakunnassa säilyneet tiedot ja materiaalit. Niinpä tämäkin maailmankartta osittain perustui vuosisadoista toiseen siirtyneeseen perimätietoon. Latinalainen tai kirkollinen maantiede oli perinteistä, stereotyyppistä, jossa oli runsaasti epätodellista ja vanhentunutta tietoa. Oppineiden hengentuotteiden lisäksi oli toki myös todenmukaista maantieteellistä tietoa, mutta niitä merkittiin harvoin muistiin karttoihin. Maantiede oli keskiajalla vahvasti sidoksissa kirkon auktoriteetteihin ja oppeihin.

Corpus Domini

Ebstorfin maailmankartta on fyysisesti ja metafysisesti Corpus Domini, Kristuksen ruumis, mikrokosmos ja makrokosmos yhdistettynä. Tämä maailmankartta muistuttaa kristitylle kristityn tehtävästä. Ehtoollisleivän muotoista karttaa katsova oikea ja todellinen kristitty ei voisi täten koskaan unohtaa Jerusalemiä, Kristuksen oikeaa verta ja ruumista. Jerusalem on kuvattu ylösnoukseen Kristuksen ympyränmuotoisen kartan keskuksessa. Se on Lunastajan pyhä napa, pyhä keskipiste. Kaupunki on kuvattu muurien ympäröimänä.

Itä, maanpäällinen paratiisi on siis ylhäällä. Raamatun mukaan ihmisen synnyin- tai alkupaikka on idässä. Maanpäällinen paratiisi on yhä siellä. Se oli keskiajan syvimmän uskonnollisen tunteen kohde. Tuolloin oli luonnollista kuvata se karttaan keskeiselle paikalle. Mappamundi oli eräänlainen ihmiskunnan onnen ja kohtalon kuva. Paratiisi muodosti lähtökohdan ajan virrassa. Se kuvattiin ylimmäksi kartalla. Niinpä itä sai huomattavan aseman, koska se oli myös portti aurinkoon. Paratiisin neljä jokea olivat Eufrat, Tigris, Niili ja Ganges. Pohjoista sen sijaan ei ole kuvattu yhtä tarkasti.

Ainutlaatuisena piirteenä Ebstorfin kartassa on juuri Kristuksen ruumiin sisällyttäminen karttakuvaan. Varhaisissa kristillisissä keskiaikaisissa kirjoituksissa on runsaasti merkillisen mappamundin selityksiä. Kristuksen pää on ympyrän yläosassa, kaukaisimmassa idässä. Lyonin piispa Eucherius, Hugh af Saint

Victor sekä Honorius Autum esimerkiksi kuvaavat tämän esittävän itse Jumalan olemusta luomisen alkutilassa. Kätet pistävät esiin oikealla ja vasemmalla koskettaen maailman reunoja pohjoisessa ja etelässä. Niiden sanotaan kuvaavan jumalallista voimaa, jolla luomakuntaa hallitaan. Kristuksen jalat ovat alhaalla Gibraltarilla eli läntisessä ulosmenoväylässä Välimereltä. Jalkojen sanotaan kuvaavan lihaksi tulemista, mikä yhdistyy ihmisen elämään. Juuri Gibraltarilla tarunomaisen Herkuleen oletetaan pystyttäneen kaksi pilaria, joissa on teksti: Non plus ultra - Tämän jälkeen ei ole mitään. Samoin tosi kristitty ei voisi koskaan purjehtia pois Herkuleen pylväiden lävitse, koska se voisi merkitä irtaantumista Jumalasta/Kristuksen ruumiista, Pyhän yhteydestä. Tässä lienee yksi merkittävä syy siihen, että kristityt keskiajalla olivat haluttomia lähtemään länteen meren yli ennen Kolumbusta.

Ebstorfin mappamundi ei ole vain maantieteellinen vaan paremminkin mielen tai tajunnan historiaa. Mappamundista käy selvästi ilmi keskiaikaisen ihmisen maailmankuva. Kartan maantieteellinen tietämys on monipuolista verrattuna varhaisempiin mappamundeihin. Ebstorfin karttaa vastaakin lähinnä Herefordin huomattavasti pienempikokoinen mappamundi Herefordin kirkossa Englannissa.

Keskiaikaisia karttoja on löydetty sekä maallisista että kirkollisista yhteyksistä eri puolilta Eurooppaa esim. Englannista, Ranskasta, Italiasta ja Saksasta. Kukin kartta on oma symbolijärjestelmänsä, joka täytyy tuntea ja ymmärtää kontekstinsa kautta. Kartan tekemiseen keskiajalla ovat vaikuttaneet raamattu, kosmografiat, filosofiset kirjoitukset, luonnon historia, matka- ja historialliset kertomukset, paikannimiluettelot, klassiset kielitieteelliset tekstit ja muut varhaiset käsikirjoitukset.

Kirjallisuutta

Art and cartography : six historical essays. Ed. by David Woodward. – Chicago: The University of Chicago Press 1987. 249 p.

Bevan, W. L., Mediaeval geography: an essay in illustration of the Hereford mappa mundi. Amsterdam: Meridian, 1969. 182 p. ill.

Drögereit, Richard, "Zur Entstehung der Ebsdorfer Weltkarte," Lüneburger Blätter 13 (1962), 5-23

Mappae mundi: die ältesten Weltkarten / herausgegeben und erläutert von Konrad Miller. Osa: 5. Die Ebstorkarte.- Stuttgart: Jos. Roth'sche Verlagshandlung, 1896. 79 p.

Ohnsorge, W., "Zur Datierung der Ebstorfer Weltkarte," *Niedersaechsisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 13 (1961), 158-185

Rosien, Walter, Die Ebstorfer Weltkarte. Hannover, 1952.

Westrem, Scott D., The Hereford map: a transcription and translation of the legends with commentary. Turnhout, Belgium : Brepols, 2001. 476 p. ill. (Terrarum orbis ; 1)

Kartasta löytyy tietoja ja kuvia myös www-sivuilla, esim.

<http://12koerbe.de/hanumans/home1.htm>